

Delhi sambad: monumentide teisaldamisest Vana-India moodi

Martti Kalda

*Ajalugu teadusena pole pelgalt mälu,
vaid ka mälu arvustamine.¹*

Régis Debray

India Vabariigi pealinna New Delhi territooriumil² seisab täna kolm iidset raidkirjaga sammast.³ Neist kaks on kivist ning nende püstitajaks oli Maurya dünastia (4.–2. saj eKr) paljukiidetud kuningas Ašoka (võimul 274/268–234/232 eKr). Kolmas piilar on rauast ja valmistatud tõenäoliselt Gupta dünastia (4.–6. saj) kuulsa valitseja Candragupta II Vikramāditya (võimul 375/380–413/415) auks.

Ent märkimisväärne pole sammaste suurus ja materjal, vaid asjaolu, et need ei seisa oma algsel kohal. Raudsamba lasi Delhisse vedada ilmselt Delhi sultanaadi (1206–1526) sultan Šams ad-Dīn Iltutmīš (võimul 1211–1236), Ašoka kivisambad tõi kohale sultan Fīrūz Šāh Tuġlaq (võimul 1351–1388). Esimene muslimikuningas paigutas hindukuninga metall-

¹ Régis Debray. *Transmitting Culture*. New York: Columbia University Press, 2000, lk 71.

² Siinkohal on juttu India pealinna eripiirkonnast ehk Delhi liiduterritooriumist, mis on 1484 ruutkilomeetrit suur ja kus elab umbkaudu 22 miljonit inimest (2011).

³ Vt http://www.asidelhicircle.in/monuments_list.html (09.02.2014) (Archeological Survey of India nimistu); http://ignca.nic.in/img_0002_as_delhi.htm (09.02.2014) (Indira Gandhi National Centre of Arts nimekiri).

posti mošeesse, teine sultan asetab vaba budistist valitseja kirjutistega sambad oma paleekompleksi territooriumile ja jahimaadele.

Käesolev artikkel üritab analüüsida tekkinud pentsiku ajaloolise, kultuurilise ja ruumilise koosluse tagamaid. Üritame välja selgitada, miks kõigist vastukäivustest hoolimata on nn Delhi sambad osutunud ajastuülesteks fenomenideks, ning mis neis on niisugust, mis ei lase neil hoolimata ruumi, aja, religiooni ja poliitika pidevatest muutustest oma tähtsust kaotada. See on käsitlus Vana-India tsivilisatsiooni vahenditest ja kultuuri vahendamisest.

Ašoka kivisambad

Esimene (ja kuulsam) Ašoka Delhi sammastest (nn Delhi-Toprā sammas) paikneb Fīrūzābādi kindluses (tuntud kui Fīrūz Šāh Kūṭlā ehk rahvapäraselt Firoz Shah Kotla) Vikram Nagar Colony nime kandvas Delhi linnaosas. Piilari täpsed geograafilised koordinaadid on 28°38'09"N ja 77°13'43"E⁴ ning *Achaelological Survey of India* Delhi ringkonna monumentide loendis kannab piilar märgistust N-DL-14.

Nüüd peamiselt samanimelise kriketistaadioni (ehitatud 1883. a) järgi tuntud Firoz Shah Kotla ehk Fīrūzābādi kindluse ja paleekompleksi rajab sultan Fīrūz Šāh oma uue pealinnana Yamunā jõe kaldale u 1354–1356.⁵ Kompleksi kaks peamist ehitist on mošee (Ĝāmī Masġid) ja sellest veidi põhjas asuv püramiidjas kolmekorruseline ehitist, millel kõrgub Ašoka sammas.⁶

Pabhosā liivakivist samba täispikkuseks on 12,99 meetrit; sellest 11,8 m kõrgub ehitisest väljaspool ning 1,24 m selle sees.⁷ Alexander

⁴ Harry Falk. *Ašokan Sites and Artefacts: A Source-book with Bibliography*. (Monographien zur indischen Archäologie, Kunst und Philologie, Band 18.) Mainz am Rhine: Von Zabern, 2006, lk 215.

⁵ Yajna Dutt Sharma. *Delhi and Its Neighbourhood*. New Delhi: Director General Archaeological Survey of India, 2001, lk 25–26, 129–130.

⁶ Y. D. Sharma 2001, lk 130–131; Dilip K. Chakrabarti. *Royal Messages by the Wayside: Historical Geography of the Asokan Edicts*. New Delhi: Aryan Books International, 2011, lk 146.

⁷ H. Falk 2006, lk 151, 215–216.

Cunninghami⁸ hinnangul kaalub kivisammas 27 tonni.⁹ Kuigi samba algse asukoha osas pole kõik teadlased ühel meelel,¹⁰ paiknes see kõige tõenäolisemalt tänase Haryānā osariigi aladel Toprā külas Khizrābādist 35 km edelas, Delhist u 200 km kaugusel põhjas.¹¹ Tuginedes Šams ad-Dīn Sirāğ Afīfi¹² ajaloo teoses *Firūz Šāhi ajalugu (Taʾriḫ-i Firūz Šāhi)* esitatud andmetele, transporditi Ašoka sammas paleekompleksi territooriumile millalgi pärast aastat 1363.¹³

Delhi-Toprā samba kivipinnale on raiutud Ašoka sambaediktid (I–VII)¹⁴ ning mis kõige märkimisväärsem: sel kivipostil leidub ainsana Ašoka VII sambaedikt, mida pole ühelgi teisel Ašoka monumendil. Samale sambale on raiutud ka Cauhāni ehk Cāhamāna dünastia (9.–14. saj) kuninga Vighararāja IV (võimul 1152/1153–1163/1164) kangelastegudest pajatav raidkiri¹⁵ (u 1163/1164)¹⁶. Aegade jooksul on Toprā sambale oma nime jäädvustanud teisedki isikud, viimasena Delhi sultanaadi viimane valitseja Ibrahīm Lodi (võimul 1517–1526) 1524.¹⁷

India epigraafilisel maastikul on kivipindade korduvkasutus tavaline; näiteks Girnāri kaljule on raiutud Ašoka (3. saj eKr) kaljuediktid,¹⁸ indoskүүdi vürsti Rudradāmani (2. saj)¹⁹ ja Gupta dünastia kuninga Skandagupta

⁸ Sir Alexander Cunningham (23.01.1814–29.11.1893) oli Briti sõjaväeinsener ja arheoloog, kes asutas 1861. a India Arheoloogiameti (*Archaeological Survey of India*), olles aastatel 1861–1865 ja 1870–1885 ise ka selle direktor.

⁹ *Ibid.*, lk 216.

¹⁰ Vt arutelu H. Falk 2006, lk 217; D. K. Chakrabarti 2011, lk 145–146.

¹¹ D. K. Chakrabarti 2011, lk 145; H. Falk 2006, lk 217.

¹² Šams ad-Dīn Sirāğ Afīfi isikust pole midagi suurt teada, tema enda kirjutises leiduva info põhjal oli tema perekond seotud Firūz Šāhi emapoolse suguvõsaga.

¹³ *The History of India, as Told by its own Historians: The Muhammadan period.* Toim. ja tlk. H. M. Elliot, John Dowson. Vol. III. London: Trübner and Co., 1871, lk 350.

¹⁴ Delhi-Toprā sambaediktide originaalid ühes tõlgetega: Eugen Hultzsch. *Inscriptions of Ašoka.* (Corpus Inscriptionum Indicarum. Vol I.) New Delhi: Director General Archaeological Survey of India [1925] 1991, lk 119–137.

¹⁵ Vighararāja IV raidkirja originaal: *Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization.* Vol II. *From the Sixth to the Eighteenth Century A.D.* Toim. Dines Chandra Sircar. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers 1983, lk 409–411.

¹⁶ E. Hultzsch [1925] 1991, lk XVI; H. Falk 2006, lk 217; J. A. Page 1937, lk 29.

¹⁷ J. A. Page 1937, lk 29.

¹⁸ Girnāri raidkirjade originaalid koos tõlgetega: E. Hultzsch [1925] 1991, lk 1–27; Meena Talim. *Edicts of King Ašoka: A New Vision.* New Delhi: Aryan Books International 2010, lk 3–68.

¹⁹ *Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization.* Vol I: *From the Sixth Century B.C. to the Sixth Century A.D.* Toim. Dines Chandra Sircar. Calcutta: University of Calcutta 1965, lk 175–180.

(5. saj)²⁰ raidkirjad,²¹ samuti leidub 10 teksti Ašoka Allähäbādi sambal: Ašoka sambaediktid I–VI, Ašoka „kuninganna edikt“ ja Ašoka Kaušāmbī edikt (3. saj eKr)²², Gupta kuningas Samudragupta (võimul 335–375) raidkiri²³ ning moguli, padišahh Jahāngiri (võimul 1605–1627) kirjutis (u 1605).²⁴

Erinevalt paljudest teistest Delhi (ja India) ajaloolistest paikadest, leiab Firoz Shah Kotla kasutust tänapäevalgi. Muslimite paastukuu (araabia *ramadān*) lõpul leiab kindluses aset *ʿid al-fiṭr* ('paastulõpupidu') ühispalvus, mis tähistab paastu lõppu, ning millega kaasnevad pidusöömingud, vastastikused kingitused, heategevus ja koguduse liikmete omavahelised rahusooivid ja õnnistused. Samuti tähistatakse siin muslimite palverännukuu (araabia k *ḍu al-ḥiǧǧa*) ja sellega Meka palverännaku lõppemist neli päeva vältavate palvustega *ʿid al-adḥā* ('ohvripüha') käigus. Viimasega mälestatakse Piiblist ja Koraanist tuttavat lugu, kus Abraham (araabia k Ibrāhīm) oli valmis oma esmasündinud poja Jumalale ohverdama, ning sellegi ürituse käigus leiab aset ühispalvus, ohverdatakse lambaid ning tehakse sõpradele kinke ja jagatakse vaestele almuseid.²⁵ Jätkuva kinnituseks India multikultuursusest ja -religioossusest toimuvad ühispalvused Firoz Shah Kotla mošees ja kindluse varemeis hoolimata sellest, et kõige kohal troonib veendunud budisti, kuningas Ašoka sammas.

Teine Ašoka sammas (nr N-DL-164 *Archaeological Survey of India* nimekirjas) on tuntud kui Delhi-Meeruti (ehk Mīraṭhi) piilar. Nüüd seisab see monument Chauburjī Masjidi ja Bara Hindu Rao haigla vahelisel alal Delhi keskusest põhjas (Dr Karnwal Road, Malika Ganj linnaosa): 28°40'26"N ja 77°12'42"E.²⁶

Sultan Fīrūz Šāhi ajal asus siin mets, kus õukondlased hirvejahil käisid ning seda tunti Kušk-i Šikār (Jahipalee) nime all.²⁷ Afifi ajalootese

²⁰ *Ibid.*, lk 307–317.

²¹ E. Hultzsich [1925] 1991, lk IX.

²² Allähäbādi samba Ašoka ediktide originaalid: E. Hultzsich [1925] 1991, lk 155–160.

²³ Samudragupta Allähäbādi raidkiri: Agrawala 1983: 4–7 (originaal); <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/upload/Allahabad-Posthumous.pdf> (01.09.2012) (tõlge).

²⁴ Radhakumud Mookerji. *Asoka*. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers [1928] 2007, lk 199; D. K. Chakrabarti 2011, lk 137.

²⁵ Vt <http://www.hindustantimes.com/photos-news/photos-india/eidprayers/Article4-598926.aspx>(25.02.2014); <http://photogallery.outlookindia.com/default.aspx?pt=3&ptv=0&date=10/16/2013&pgid=79777> (25.02.2014).

²⁶ H. Falk 2006, lk 181.

²⁷ E. Hultzsich [1925] 1991, lk XVII; H. Falk 2006, lk 181.

järgi otsustades lõi sultan samba püstitamisega piirkonda uue asunduse, sest õukondlased hakkasid siia kanti villasid ehitama.

Enne teisaldamist, mis toimus Delhi-Toprā samba äraviimisega samal ajal, paiknes Delhi-Meeruti sammas tänase Uttar Pradeshi osariigi territooriumil Meeruti lähistel, Delhist u 70 km kaugusel kirdes.²⁸

18. sajandi algul (mogulist padišahhi Farrūḥ Siyari valitsusajal 1713–1719) sai kivist sammas ja ilmselt ka seda ümbritsevad rajatised u 1715. a püssirohulao plahvatuses viga ning purunes viieks tükiks, mida pikka aega hoiti Calcutta Muuseumis, ent 1866. aastal toodi tagasi Delhisse ja aastal 1887 aeti taas sambana püsti²⁹. Raskeim purunenud samba tükkidest kaalus 13,9 tonni, seega võib samba koguraskuseks olla hinnanguliselt kuni 50 tonni.³⁰

Pabhosā liivakivist hallika kivisamba pikkuseks on umbkaudu 9,98 meetrit ning sellele on sarnaselt Delhi-Toprā sambaga raiutud Ašoka sambaediktid,³¹ ainsaks erinevuseks on VII sambaedikti puudumine.³² Tükikene Meeruti sambast (koos VI sambaedikti lõiguga) on puudu, see asub Londonis Briti Muuseumis.³³

Praegu Delhis paiknevad Ašoka sambad pole ainsad kuulsa valitseja raidkirjadega kivipostid. Käesolevaks ajaks on leitud kuus nn suurte sambaediktidega posti. Lisaks nendele on leitud ka nn väikeste raidkirjadega sambaid. Kokku on leitud kümme raidkirjadega (I–VII sambaedikt ja väikesed sambakirjad) Ašoka kiviposti.³⁴

Kõige rohkem asub tänapäeval Ašoka sambaid (3 tk) Bihāri osariigi loodenurgas Nepali piiri lähistel. Need on Lauriyā Arārāj'i (ehk Rādhiā) sammas (Purba (Ida) Champārān'i ala Motiharist 30 km edelas); Lauriyā Nandangarhi (ehk Maṭhiah) sammas (Pashchim (Lääne) Champārāni

²⁸ D. K. Chakrabarti 2011, lk 146; H. Falk 2006, lk 181.

²⁹ Y. D. Sharma 2001, lk 137; H. Falk 2006, lk 181–182; D. K. Chakrabarti 2011, lk 146.

³⁰ H. Falk 2006, lk 181.

³¹ Delhi-Meeruti samba raidkirjade originaalid ja tõlked: E. Hultzsich [1925] 1991, lk 137–140.

³² Y. D. Sharma 2001, lk 137; H. Falk 2006, lk 150, 182.

³³ H. Falk 2006, lk 182.

³⁴ Täpsuse huvides mainitagu, et kahel Delhi sambal leiduvad raidkirjad pole ainsad Ašoka kirjutised Delhis. Umbkaudu aastatel 1965–1966 avastas ehitusinsener Shri Jang Bahadur Singh Delhi eeslinnast Kalkajist (padišahh Humāyū'i hauast 5 km lõunas, Lajpat Nagari linnaosas) Bāhāpuri raidkirja. Vt Paul Kent Andersen. *Studies in the Minor Rock Edicts of Ašoka. Vol I. Critical Edition.* Freiburg: Hedwig Falk 1990, lk 20; H. Falk 2006, lk 67; D. K. Chakrabarti 2011, lk 30–31.

ala Bettiahst 28 km loodes) ja Rāmpūrvā sammas (Pashchim (Lääne) Champārāni ala Bettiah'st 52 km põhjas).³⁵ Kaks sammast on Delhis, kaks Nepalis (Rummindeī ehk Lumbinī ja Nigālisāgari sammas), kaks Uttar Pradeshi osariigis (Sārnāthi ja Allāhābād'i ehk Kauśāmbi sammas) ja üks Madhya Pradeshi territooriumil (Sāñcis).

Ašoka suurte sambaediktide dateerimine on suhteliselt hõlbus.³⁶ Tõenäoliselt olid sambaediktid viimased tekstid, mille Ašoka luua lasi. I, IV, V ja VI sambaediktis teavitab Ašoka, et tekst loodi tema 26. valitsusaastal (245–244 või 243–242 või 239–237 eKr). Veidi hilisem on üksnes Delhi-Toprā sambal leiduv VII sambaedikt, mille tekstis on viide jumalate poolt armastatud kuninga 27. valitsusaastale (u 244–236 eKr).³⁷

Geograafiliselt on märkimisväärne, et kõik kuus suurte sambaediktidega piilarit asuvad Põhja-Indias, täpsemalt Gangese jõe tasandikul. Põhjuseks on ilmselt asjaolu, et kõik Ašoka sambad pärinevad kahest kivimurrust: Cunār (Mirzapuri ala, Uttar Pradesh; Vārāṇasist 30 km lõunas) ja Pabhosā (Allāhābādi ala, Uttar Pradesh; Kauśāmbist 5 km kaugusel)³⁸. Kuna mõlemad paigad asusid Gangese jõe ääres, siis liigutati keskmiselt 30–50 tonni³⁹ kaaluvaid sambaid muiste oma asukohtadesse tõenäoliselt just nimelt jõe mööda.⁴⁰ Täenduslikud on ka sammaste püstitamise paigad, millest mõned olid juba eksisteerivad pühakohad, teised aga alles loodi Ašoka poolt teadlikult: mitme samba lähistelt on leitud kaev (Arārāj, Nandangarh, Rāmpūrvā), mõne juures asus budistlik klooster (Sāñcī, Sārnāth, Lumbinī) või Buddhaga seotud pühapaik (Lumbinī, Kauśāmbī, Sārnāth, Niglivā) ning peaaegu kõigi lähedusest möödus tee.⁴¹ Ilmselt oli oluline ka ilmasamba sümboolika, hiljem hakati arvama, et tegu on Šiva *linga*'dega.⁴² Tähelepanu väärib veel asjaolu, et Ašoka sambad kerkisid ilma omamaiste eeskujudeta — kui eeskujuks polnud just puidust sambad —, ent olid ise eeskujuks tulevastele Śūṅga

³⁵ H. Falk 2006, lk 162, 184, 195; D. K. Chakrabarti 2011, lk 110–111.

³⁶ Pikem arutelu sel teemal leidub minu raamatus *Jumalate poolt armastatud kuningas Priyadarśin Ašoka raidkirjad*. Tallinn: TLÜ Kirjastus 2013, lk 65–72.

³⁷ Vt põhjalikumalt R. Mookerji [1928] 2007, lk 23–37.

³⁸ H. Falk 2006, lk 154; D. K. Chakrabarti 2011, lk 99.

³⁹ Kergeim on Lumbinī sammas (8,6 t) ja raskeim Vaiśāli sammas (51 t). Vt H. Falk 2006, lk 139.

⁴⁰ R. Mookerji [1928] 2007, lk 92; H. Falk 2006, lk 142.

⁴¹ H. Falk 2006, lk 147–148.

⁴² *Ibid.*

dünastia (2.–1. saj eKr), kušaanide ilmariigi (1. saj eKr – 3. saj) ja Gupta dünastia (4.–6. saj) sammastele⁴³.

Muiste olid monoliitsete liivakivist lihvitud sammaste all platvormid (u 2,3–2,8 m sambast asus maa all), piilari otsas aga lootoslilled ja loomadega kaunistatud kapiteel, mille peal omakorda erinevate loomade (härg, elevant, lõvi) kujud.⁴⁴ Samba ja kapiteeli suhe oli u 1:5, keskmine kapiteel oli 1,6 m kõrge ja kaalus 2 tonni.⁴⁵ Ehisrandiga kapiteel kinnitati samba otsa vasest poldiga (säilinud Rämpürvä vaskpolt kaalub 37 kg).⁴⁶ Tõenäoliselt võeti Ašoka sammaste kujundamisel eeskujuna Vana-Pärsia, täpsemalt Ahhemeniidide dünastia (6.–4. saj eKr) arhitektuurist — sarnasus Susa ja Persepolise 12–14 meetriliste sammastega on hämmastav.⁴⁷ Võimatud pole ka Vana-Kreeka eeskujud.⁴⁸ Sammaste otsa seatud loomad sümboliseerisid eri uurijate arvates Buddha elufaase (elevant = sünd, härg = ilmikuelu, hobune = asketism, lõvi = elu *buddha*'na), ilma kaari, inimtüpe või viljakust.⁴⁹

Oletada võib aga veelgi enam. Raidkirjata sambaid või nende jäänuseid on leitud umbkaudu 20 paigast.⁵⁰ Suurem osa nimetatud sammastest asus Gangese jõe orus või selle vahetus läheduses (Bihār, Uttar Pradesh, Madhya Pradesh). Neile andmete toetudes võib oletada, et Ašoka kavandas ja viis läbi laiaulatusliku sammaste püstitamise, ent kirju ei jõutud kõigile peale raiuda. Võimalik ka, et sambaid püstitati esteetilistel kaalutlustel ning kõigile polnud kavaski edikte sisse raiuda. Ning tõenäoliselt peidab Põhja-India maapõu ja džungel veel mitmete Ašoka sammaste jäänuseid.⁵¹

⁴³ H. Falk 2006, lk 149.

⁴⁴ R. Mookerji [1928] 2007, lk 90–92; H. Falk 2006, lk 142; D. K. Chakrabarti 2011, lk 98.

⁴⁵ H. Falk 2006, lk 139, 142–143.

⁴⁶ H. Falk 2006, lk 144.

⁴⁷ R. Mookerji [1928] 2007, lk 99; H. Falk 2006, lk 139.

⁴⁸ R. Mookerji [1928] 2007, lk 98–99; H. Falk 2006, lk 139–140.

⁴⁹ Vt H. Falk 2006, lk 145.

⁵⁰ Täielik loetelu: D. K. Chakrabarti 2011, lk 109–147; mõningate põhjalikum analüüs: H. Falk 2006, lk 164–174, 190–194, 206–208, 220–223, 225–239.

⁵¹ Täpsuse huvides mainitagu, et ilmselt pole Delhisse veetud Ašoka sambad ainsad, mida Firūz Šāh teisaldas. Hisāri kindluse kiviplatidega õue pinnases (Haryāna osariik, Delhist 165 km läänes) on näha jupike Ašoka Cunāri kivist sambast. Ülemine osa samast sambast, millel on selgelt nähtavad Ašoka *brahmī* tähed ja Gupta ajastu kirjatähed, paikneb Fatehābādi mošees (Hisārist 50 km loodes). Mõlemad linnad asutas ja rajas Firūz Šāh aastatel 1354–1356. (Vt D. K. Chakrabarti 2011, lk 146–147; H. Falk 2006, lk 169–170.)

Kivisammaste teisaldamine

Pole kahtluski, et Delhis asuvad Ašoka sambad lasi linna vedada sultan Firūz Šāh. 14. sajandi lõpust ja 15. sajandi algusest on säilinud kaks ajalooallikat, mis kirjeldavad sammaste teisaldamist üksikasjalikult. Esimene neist on u 1370. a valminud anonüümne *Firūz Šāhi elu (Sīrat-i Firūz Šāhi)*,⁵² mille võimaliku autorina on nimetatud oma aja kuulsat luuletajat 'Aziz ad-Dīn Mūṭahhar Karā Dihlawīd (–1413).⁵³

Hoolimata ülimest detailsusest (tekste saadavad teisaldamist kujutavad pildid ja skeemid), on kirjeldus müstikast õhkuvate lõikudega läbi-segi põimitud.

1. Seesinane sammas, mis taevani kõrgub, ainsast kivitükist on tehtud, ning ülalt kitseneb, alt lai on ja ülalt kitsas.
2. Tuhande *farsangi*⁵⁴ kaugusele paistab, kui kuldne kungas näib, justnagu päike, mille kiired koidikul voogavad üle maa.
3. Ükski lind — ei kotkas, ei kurg — nii kõrgele lenda kui samba tipp; ning nooledki, olgu *khadang*⁵⁵ või *khatai*,⁵⁶ ei samba keskaigani ulatu.
4. Kui äike peaks raevutsema samba tipul, ei keegi sest kuuleks, sest tipu ja maapinna vahel nõnda suur on kaugus.
5. Oh Jumal! Kuis kergitasid nad seda rasket mäge? Ning kuis kinnitasid ta nõnda kindlalt, et paigast too ei nihku?
6. Kuis tarisid nad samba ehitise otsa, mis peaaegu taevaid puutub? Ja seal sirgelt püsti ta seadsid?
7. Kuis suutsid nad katta samba kullaga nõnda, et kaunilt kuldse koidikuna too rahvale näib?
8. On see paradiisi lootosepuu, mille inglid istutanud siia ilma?

⁵² *Sīrat-i Firūz Šāhi* originaal (1593) <http://www.todaypdf.net/sirat-i-firuz-shahi.pdf-id2905658> (12.02.2014). Teose osaline (fooliod 91b–105b) tõlge: J. A. Page 1937, lk 33–42.

⁵³ Peter Jackson. *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, lk 155.

⁵⁴ *Farsang* ehk *parasang* on pikkusmõõt, millega mõõdeti inimese päevateekonna pikkust Pärsias ja Indias; erinevatel andmetel oli see vahemaa 4–13 km.

⁵⁵ Mingist pajuliigist Himaalaja hõimurahvaste poolt valmistatud nooletüüp.

⁵⁶ Iraani lääneosas, aserite aladel asuva Khatai linna järgi nime saanud nooletüüp.

Või taevane ploompüü, mida inimesed peavad mäeks?⁵⁷

9. Ta alused täis on kivi ja rauda;
ta tüvi ja oksad tehtud kullast ja korallist.

Ning tõepoolest, kuninga käsul kivist samba teisaldamine ja püstitamine mošee ette on imeline saavutus. Sellesinases raamatus on räägitud teisaldamise ja püstitamise viisidest, et need oleksid kasulikud neile, kes üksikasjadest huvituvad. [- - -]

Sambal on kirjutis, mille tähed on meie ajastu inimesele loetamatud, ent kohalike ajaloolaste seas levib pärimus, et üle nelja tuhande aasta on möödunud sellest ajast, mil too sammas ja tempel siia paika⁵⁸ püstitati. Teine kirjutis sambal on vaid 249 aastat vana ning räägitakse, et too mainib Bisal Devat, Sambhali Chohani suguvõsa kuningat,⁵⁹ kes tuli Sarasvati kallastele ebajumalaid kummardama ja leidis praegusest asukohast samba. [- - -]

Tollased targad ja teadajamehed olid nähtust hämmingus ning kuigi nad sukeldusid sügavale mõtteookeani voogudesse, ei suutnud nad tuua pinnale saladuste pärli — teadmist, millal ja kuidas on seesinane raske ja kõrge kivist sammas sellesse paika toodud ning mismoodi täpselt ta siia püsti pandi. Tõepoolest, vaevalt et inimesed suutsid säärase saavutusega hakkama saada juba pelgalt seetõttu, et see käib inimesele üle jõu. Mõned õpetatud uskmatud väitsid oma hindu raamatuile toetudes, et sammas võrsus maa üsast ja võrsus taevani, samas kui teised ütlesid, et samba all on peidus talisman, ja et mitte keegi ei suuda seda paigalt nihutada, ning kui maa samba ümbert üles kaevata, siis tuleb sealt välja hulgi mürkmadusid, maduusse, skorpione ja vapsikuid ning tegu põhjustaks inimeste seas palju häda. [- - -]

Samba mahavõtmine ja transportimine läks korda Jumala juhatusel kooskõlas inimliku mõistusega, mis avaldus valitseja tarkades plaani-

⁵⁷ Mõlemad puud — *tībā* ehk lootosepuu (ladina k *Ziziphus lotus* või *Diospyros lotus*) ja *sidra* ehk ploompüü (ladina k *Ziziphus jujuba*) — kasvavad islami pärimuse kohaselt seitsmendas taevas Jumala trooni kõrval (vt Koraan 53:14 ja 16).

⁵⁸ Siinkohal on juttu Toprāst, samba algsest asukohast, mitte Firoz Shahi Kotla kindlusest.

⁵⁹ Ilmselgelt viidatakse siinkohal Vighararāja IV kirjutisele, mis loodi u 1163/64. Dateering on pisut ebatäpne, nimetatud raidkirja loomisest oli 1370. aastaks möödas vaid 207–206 aastat.

des *muḥarrami* kuul 769. hidžra aastal.⁶⁰ Ning sellesinase ettevõtmise iga üksikasi, kaasa arvatud kõite sidumine ja kivist müüritiste ladumine; kõievedu igas suunas ja nende abil samba tasakaalustamine; elevantide kasutuselevõtt samba vedamiseks ja selle ebaõnnestumisel pike-mate kõite kasutuselevõtt 20 000 mehe abiga ning nende edu samba vedamisel Jumna kaldale; seejärel samba tarvis tasakaalus paatide hankimine, samba lossimine paatidele ja nendega seilamine; samba teekond Firūzābādi; taaskord samba liigutamiseks tehtud ettevalmistused ja tolle tarimine Ğami' mošee ette, seal suure ehitise püstitamine ning samba ülestõstmine ja plokkide abiga paigale tõstmine, ning samba taas-püstitamine kogu tarkust, kõrge Jumala andi appi võttes — kõik see viidi läbi täpselt samal kombel, nagu oli käskinud Tema Kõrgeausus kuningas, kasvatuagu Jumal tema valitsusaega ja võimutäiust. [- - -]

Ning pärast seda, kui seesinane samm oli nii mitme tuhande aasta vältel olnud mitmejumalakumardajate ja uskmata kumardamise objektiks, sai sellest sultan Firūz Šāhi pingutuste läbi ja Jumala armust usklike palvekoja (mošee) minarett. Andku Jumal sellele vägevale kuningriigile rikkalikult autasusid ja kindlustagu tema alusmüüre! Kogu au kuulub Jumalale!

Teine allikas (u 1400) pärineb Šams ad-Dīn Sirāġ 'Afif'i sulest ning kannab pealkirja *Ta'riḫ-i Firūz Šāhi*.⁶¹ Ašoka kivisammaste teisaldamine Delhisse saab Firūz Šāhi elulookirjelduses põhjaliku tähelepanu osaliseks.

Pärast seda, kui sultan Firūz naasis sõjaretkelt Thatta⁶² vastu, korraldas ta sagedasti väljasõite Delhi ümbruskonda. Selles maanurgas leidis kaks kivist sammast. Üks asus Tobra külas⁶³ SāLaura ja Khizrābādi alal mägedes, teine Mirati

⁶⁰ Septembris 1367.

⁶¹ P. Jackson 1999, lk 155-156. Šams ad-Dīn Sirāġ 'Afif'i teose originaal anti välja 1891. a Calcuttas: <https://archive.org/details/ShamsSirajAfifsTarikh-iFirozShahi> (12.02.2014). Osaline inglisekeelne tõlge: H. M. Elliot, J. Dowson 1871, lk 350-353; J. A. Page 1937, lk 3-5.

⁶² Piirkond Induse jõe suudmealal, täna Sindhi provints (Pakistan). Maakonna keskus Thatta paikneb u 100 km Karachist idas. Pärast Muhammad Tuġlaqi (võimul 1325-1351) surma kuulutati Firūz Šāh Thatta all 23.03.1351 sultaniks, ent siinkohal on juttu tema teisest sõjakäigust Sindhi, mis leidis aset 1361-1363.

⁶³ Toprā küla paikneb Khizrābādist 35 km edelas Haryānā osariigi (India) aladel, Delhist u 200 km kaugusel põhjas.

linna⁶⁴ lähistel. Nood sambad olid seisnud neis paigus Pāṇḍavate⁶⁵ päevadest alates, ent polnud kunagi köitnud ühegi Delhi aujärjel istuva kuninga tähelepanu, enne kui sultan Fīrūz neid märkas ja lasi suure pingutusega ära tuua. Üks püstitati Fīrūzābādi palesse Masğid-i Ğāmī naabrusesse ja seda kutsuti Mināra-i Zarīniks ehk Kuldseks Sambaks ning teine pandi suure pingutuse ja vilumusega püsti Kušk-i Šikār'ī ehk Jahipaleesse.

Seesinase kirjutise autor on lugenud heade ajaloolaste töödest, et nood kivist sambad olid neetud Bhīmi, vägeva ja suure mehemüraka jalutuskeppideks. Uskmatute ajalooraamatud märgivad, et too Bhīm sõi päevas tuhande mehe jagu, ning et mitte keegi ei suutnud temaga võistelda. [- -] Tema päevil asustasid tervet seda Hindustani kanti uskmatud, kes pidevalt üksteisega taplesid ja teineteist maha löid. Bhīm oli üks viiest vennast, ent ta oli neist kõige vägevam. Tavaliselt oli ta ametis neile kurjadele vennastele kuuluvate loomakarjade karjatamisega ning tal oli kombeks tarvitada neid kahte kivisammast karjasekeppidena, et kariloomi kokku koguda. Kariloomad olid neil päevil sarnaselt teiste elajatega hiigelkasvu. Nood viis venda elasid Delhi lähistel, ning kui Bhīm suri, siis jäid nood kaks sammast tema mälestuseks sinnasamasse püsti seisma. [- -]

Kui Fīrūz Šāh esmakordselt neid sambaid nägi, täitis teda imestus, ning ta otsustas nad suure hoolega sõjasaagina Delhisse viia. [- -]

Khizrābād on Delhist üheksakümne *kosi*⁶⁶ kaugusel mägede lähistel. Kui sultan maakonda külastas ja Tobra külas sammast nägi, otsustas ta selle Delhisse viia ning seal tulevastele põlvedele mälestuseks püsti panna. Selgusele jõudnuna, milline oleks parim viis samba mahavõtmiseks, anti välja korraldus, et kohale peavad saabuma kõik ümbruskonnas elavad inimesed, nii need, kes *Dōābis*⁶⁷ elavad, kui ka nood, kes ei ela, samuti kõik sõdurid nii ratsa kui ka jala. Neil kästi kaasa võtta kõik selleks tööks sobivad vahendid ja materjalid.

⁶⁴ Mīraṭh ehk Meerut asub tänase Uttar Pradeshi osariigi (India) territooriumil, Delhist u 70 km kaugusel kirdes.

⁶⁵ India eepose *Mahābhārata* peategelased, viis Pāṇḍu poega: Yudiṣṭhira, Bhīma, Arjuna, Nakula ja Sahadeva.

⁶⁶ *Kos* on India pikkusmõõt, erinevatel andmetel 1,8 või 3,2 või 3,66 kilomeetrit. 90 *kosi* on seega 162–329 km. Khizrābād asub Delhist linnulennult 230 km kaugusel. Seega on *kos* käesoleva teksti mõistes umbkaudu 2,5–2,6 km.

⁶⁷ Dōāb (pärsia k 'kaks jõge') tähendab Indias kahe paralleelselt voolava ja lõpuks ühte sängi suubuva jõe vahelist ala. Kuigi niisuguseid piirkondi oli ka Induse jõgikonnas, on India kuulsaim dōāb Gangese ja Yamunā vaheline ala Delhist põhjas, lõunas ja idas. Tegu on Põhja-India kõige viljakama piirkonnaga.

Jagati juhtnööre, et kaasa tuleb võtta kuhjade kaupa *sembali* (puuvillapuu)⁶⁸ villa. Suur hulk sellest puuvillast paigutati samba ümber ning kui muld samba jalamilt eemaldati, kukkus too õrnalt puuvillast valmistatud asemele. Seejärel eemaldati puuvill osade kaupa ning paari päeva pärast lebas sammas ohutult maapinnal. Samba alust uurides leiti sealt suur neljakandiline kivi, mis samuti välja võeti.

Seejärel mässiti sammas otsast lõpuni pilliroo ja toornahkade sisse, et sellele miskit kahju ei sünniks. Valmistati neljakümne kahe rattaga vanker ning iga ratta külge seoti köis. Iga köie juures oli tuhandeid mehi ning pärast suurt tööd ja vaevanagemist tõsteti sammas vankrile. Iga ratta külge kinnitati tugev köis ning iga köie otsas oli kakssada meest. Mitme tuhande mehe ühise pingutuse tulemusena hakkas vanker veerema ning veeti Jumna jõe⁶⁹ äärde. Siin tuli sultan neile vastu. Koguti kokku terve hulk suuri paate, millest mõned suutsid vedada 5000 ja 7000 *man'i*⁷⁰ teravilja ning kõige vähemad neist 2000 *man'i*. Samba tariti väga leidikul kombel paatidele, mis seilasid Fīrūzābādi, kus nad maabusid ja kust [üks] sammas tohtu töö ja vaevaga Jahipaleesse veeti.

Tollal oli sellesinase raamatu autor kaheteistkümneaastane ning auväärse Mīr Khani õpilane. Samal ajal kui sammas paleesse toodi, asuti selle püstitamiseks Ġāmi Masġidi kõrvale hoonet rajama ning palgati selleks kõige osavamaid arhitekte ja töömehi. Hoone ehitati kividest ja lubjast ning sel oli mitu tasandit ehk astet. Kui üks tasand valmis sai, tõsteti sammas selle peale, seejärel rajati järgmine ja tõsteti sammast taas ning nõnda edasi seni, kuni hoone oli piisavalt kõrge.

⁶⁸ *Malvaceae* sugukonda kuuluv puu, mille sugulased kasvavad Aafrikas, Lõuna- ja Kagu-Aasias ning Austraalias. Sembal (ladina k *Salmalia malabarica* ehk *Bombax malabaricum*) kasvab peaaegu kõikjal Hindustani poolsaarel. Tema viljadest saadakse täitematerjali patjadele ja madratsitele ning koorest valmistatakse paberit.

⁶⁹ Gangese suurim lisajõgi Yamunā ehk Jumna ehk Džamna saab alguse Himaalaja mägedest 3300 meetri kõrguselt, voolab Gangesest lääne pool 1380 km temaga paralleelselt, kuni mõlemad jõed lõpuks Allāhābādi juures ühinevad.

⁷⁰ *Man* (ka *mun*) on Lähis-Idas ja Indias juba antiikajast tarvitusel olnud kaaluühik, mis erineb piirkonniti tublisti. Üks *man* võrdub sõltuvalt piirkonnast minimaalselt 11 ja maksimaalselt 72,5 kilogrammiga. Inglaste võimu all fikseeriti kaaluühiku raskuseks 37,3242 kg. Ifran Habibi hinnangul suutsid nimetatud laevad vedada vastavalt 62 (7000 *man'i*), 44 (5000 *man'i*) ja 17,6 tonni (2000 *man'i*) vilja. Delhi-Toprā ja Delhi-Meeruti sammaste hinnanguliseks kaaluks on 20–50 tonni. Vt Ifran Habib. *Economic History of Medieval India, 1200–1500*. (History of Science, Philosophy and Culture in Indian Civilization. Toim D. P. Chattopadhyaya. Vol VIII. Part 1.) New Delhi: Centre for Studies in Civilizations, 2011, lk 117–118.

Kui oldi nii kaugele jõutud, siis tuli samba püsti ajamiseks midagi uut leiutada. Hangiti ülimalt jämedad köied ning hoone iga kuue astme peale paigutati vintsid. Iga köie üks ots seati samba tipu ning teine vintsi külge, mis paljude kinnititega tugevasti paigale kinnitati. Seejärel keerati vintsirattaid ning tõsteti sammast umbkaudu poole *gaz'i*⁷¹ võrra. Järgnevalt asetati samba alla puuhalge ja puuvillakotte, et ta taas pikali ei vajuks. Sel kombel tõsteti sammast mitme päeva vältel pisitasa püsti.

Seejärel asetati selle ümber toetuseks suured talad, kuni samba ümber kerksid tellingud. Sel kombel seati post sirgelt püsti nagu nool, ilma väiksemagi kõrvalekaldeta. Nelinurkne kivi, millest ennist juttu, asetati samba alla. Pärast sammaste püstiajamist paigutati nende sammaste kahe kapiteeli ümber mustast ja valgest kivist ehisliistud ning nende peale tõsteti vasega kaetud kuppel, mis hindi keeles on *kalash*.⁷²

Samba kõrguseks on kolmkümmend kaks *gaz'i*; kaheksa *gaz'i* paikneb aluse sees ning kaks kümmend neli *gaz'i* sambast on nähtaval.⁷³ Samba alaosalet on raiutud mitu rida hindi tähti. Palju braahmane ja hindu pühamehi kutsuti neid lugema, ent mitte keegi ei suutnud seda. Räägitakse, et mõned uskmatud hindud tõlgendasid teksti nõnda, et mitte keegi ei tohi sammast oma kohalt liigutada enne, kui hilisemal ajal tuleb võimule muhameedlaste kuningas nimega Firüz Šäh.

Too sammast seisis Döäbis Mirati linna lähistel ning oli mõnevõrra väiksem kui Minära-i Zarin. Seegi teisaldati sultan Firüzi poolt ja seati [suure peo ja pillerkaariga] taas püsti künkale Kušk-i Šikār'is. Pärast samba püstitamist kerkis sinna suur linn, ning öukonna khaanid ja *malik'id* ehitasid omale sinnakanti maju. [- -]

⁷¹ *Gaz* (ka *guz* ja *guz*) on Araabiamaailmas, Pärsias ja Indias muslimite võimu all kasutusel olnud mõõtühik, mis vastas Indias sõltuvalt piirkonnast 68,5–94 sentimeetrile. Inglise võimu all fikseeriti *gaz'i* pikkuseks 0,91 meetrit. Pool *gaz'i* on seega umbkaudu 34,25 kuni 47 cm.

⁷² *Kalash* (hindi) ehk *kalaśa* (sanskriti) tähendab metallist anumat, mis sümboliseerib hinduismis surematuse nektarit. Tegu on õnne ja viljakuse sümboliga ka budismis ja džainismis. Kivist või metallist *kalaśa'd* ehivad hindutemplite altareid ning torne ja võivad kaaluda kümneid tonne.

⁷³ Täna on Ašoka sambast (kogupikkus 12,99 m) ehitise sees 1,24 m ja väljas 11,75 m; algselt oli mõeldud maast välja jätta 10,22 m, sest vaid niipalju samba pinda on siledaks poleeritud (H. Falk 2006, lk 216). Seega on praegu üle 90% sambast nähtaval ja veidi alla 10% hoone sees. Nimetatud suhtarvud osutavad Afifi antud mõõtude ja seega kogu kirjelduse ebausaldusväärsele, sest tema nimetatud mõõte hinnates oli sambast nähtaval 75% ja peidus 25%. Pole ka teada, et sammast oleks vahepeal kõrgemale tõstetud.

Iga vägev valitseja hoolitses selle eest, et tema valitsusajast jääks maha mõni kestev mälestusmärk. Nõnda püstitas sultan Šams ad-Dīn Iltutmiš Vanas Delhis mošeesse (Masġid-i Ġāmi) suure samba, mille ajalugu on kõigile liigagi hästi teada. [- - -]

Neil päevil 801. hidžra⁷⁴ aastal (1398) marssis emiir Timur⁷⁵ Horāsānist vägedega Indiasse ning alistas saatuse tahtel Hindustani ilmariigi oma võimule. Tema mõnepäevase viibimise ajal Delhis käis ta vaatamas kõiki endisaegsete kuningate mälestusmärke, [- - -] ning nende hulgas ka neid kahte sammast, kuulutades, et pole näinud ühelgi maal, kus ta on käinud, nendega võrdväärseid mälestusmärke. [- - -]

Mõlemad tsiteeritud allikad annavad hoolimata oma erinevast stiilist tunnistust, et Ašoka sambad olid 14. sajandi Delhi sultanaadi kontekstis ülierilised, imetabased objektid. Luuleread esimese tsitaadi algul on reaalsusest nõnda kaugel, et neid on isegi keerukas kommenteerida. Samuti rõhutavad tekstid teisaldamise tehnilisi aspekte, pajatades neist pikalt. Oluline on märgata ka sammaste käsitamist omamoodi sõjasaagina, muslimite võidu tähisena. Seetõttu ei häiri kirjutajaid ega ilmselt ka omaaegset auditooriumi asjaolu, et kivipostid kuulusid muiste uskmatautele või et tekste sambal ei suudeta lugeda. Kahtlemata on tähtis ka sammaste käsitamine igavikulise võimu sümbolitena.

Candra raudsamm

Candra raudsamm (koodiga N-DL-161 *Archaeological Survey of India* loetelus) seisab täna Quwwat al-Islām (araabia k 'islami hiilgus') mošee-kompleksi kõige sisemisel õuel Delhi Mehrauli linnaosas (28°31'29"N; 77°11'06"E). Tõenäoliselt valmistati metallist piilar algselt Gupta dünastia kuninga Candragupta II Vikramāditya auks, ent selle lasi oma tänasele kohale vedada ilmselt Delhi sultanaadi sultan Šams ad-Dīn Iltutmiš.

⁷⁴ Viide islami lunaarsele ajaarvamisele, mille lähtepunktiks oli prohvet Muhammadi ja tema pooldajate lahkumine 622. aastal Mekast, et põgeneda tagakiusamise eest Me-dinasse.

⁷⁵ Timur Lenk ehk Tamerlan Suur (09.04.1336 – 18.02.1405) oli Türgi-Mongoli päritolu Kesk-Aasia vallutaja, kes tungis 1398. a Indiasse ja rüüstas Delhi linna, tappes üle 100 000 inimese.

Raudsamba kogupikkuseks on 7,2 meetrit, sellest 6,7 meetrit on nähtavalt ja u 50 cm maa all.⁷⁶ Hinnanguliselt kaalub metallist post u 6 tonni.⁷⁷ Samba otsas on Vana-India traditsiooniline rauast kapiteel (sanskriti k *kalaśa*), mis pole aga uurijate hinnangul algne.⁷⁸ Oletuslikult oli muiste samba kapiteelil kujutatud jumal Višnu „sõiduriista“, inimlind Garuḍat, kuigi pole ka võimatu, et seal oli hoopis Višnu tüüpiline atri-butut ketas (sanskriti k *nakṣatra-cakra*; 27 või 28 tähtkujut sümboliseerivate kodaratega ratas).⁷⁹

India uurijad Tanjore Ramachandra Anantharaman⁸⁰ ja Ramamurthy Balasubramaniam⁸¹ arutlevad oma monograafiates pikalt raudsamba valmistusviisidest ja vastupidavusest ajahambale, jõudes sisuliselt samadele järeldustele — sammas on kokku sepietatud ümaratest pannikoogilaadsetest rauakamakatest (u 20–30 kg).⁸² T. R. Anantharamani hinnangul oli selleks vaja umbkaudu 250–300 raudketast, mis 2–3 nädala jooksul ligi 120 inimese poolt järk-järgult kuumutades ja sepiatades ühtseks sambaks vormiti.⁸³ Seejärel osa samba pinnast (maapinnast väljapoole jääv osa) lihviti ning raidkirja tähed taoti samba metallpinda alles siis, kui too oli juba jahtunud.⁸⁴

Uurijad on analüüsinud ka Delhi raudsamba koostist ning imestanud, et post on 1600 aasta jooksul edukalt loodusjõududele vastu pannud ega roosteta olulisel määral.⁸⁵ Erinevatel aegadel võetud proovide

⁷⁶ Tanjore Ramachandra Anantharaman. The Rustless Wonder: A Study of the Iron Pillar at Delhi. New Delhi: Vigyan Prasar, 1996, lk 20–21; Y. D. Sharma 2001, lk 56.

⁷⁷ Ramamurthy Balasubramaniam. Story of the Delhi Iron Pillar. New Delhi: Foundation Books, 2005, lk 46; Vincent A. Smith. On the Iron Pillar of Delhi (1897) — The Delhi Iron Pillar: Its Art, Metallurgy and Inscriptions. Toim M. C. Joshi, Saibal Kumar Gupta, Shankar Goyal. Jodhpur: Kusumanjali Prakashan, 1996, lk 4.

⁷⁸ Ramamurthy Balasubramaniam, Meera I. Dass. On the Astronomical Significance of the Delhi Iron Pillar. — Current Science, 2004, nr 8, Vol. 86, lk 1138–1141.

⁷⁹ Vt arutelu R. Balasubramaniam 2005, lk 36–43; R. Balasubramaniam, M. I. Dass 2004, lk 1138–1141.

⁸⁰ T. R. Anantharaman 1996, lk 53–115.

⁸¹ R. Balasubramaniam 2005, lk 45–75.

⁸² T. R. Anantharaman 1996, lk 81–82; R. Balasubramaniam 2005, lk 54.

⁸³ T. R. Anantharaman 1996, lk 83.

⁸⁴ R. Balasubramaniam 2005, lk 62. Täpsemat analüüsi vt Ramamurthy Balasubramaniam, V. N. Prabhakar. On Tehnikal Analysis of Characters of the Oldest Delhi Iron Pillar Inscription. — Current Science, 2007, nr 12, Vol. 92, lk 1709–1719.

⁸⁵ Vt T. R. Anantharaman 1996, lk 88–115; R. Balasubramaniam 2005, lk 65–75.

kinnitusel on samba põhimaterjaliks (99,67–99,72%) raud (Fe).⁸⁶ Analüüside kohaselt on samba valmistamiseks kasutatud rauas väga palju fosforit (5 korda rohkem kui tänapäevases terases), ent samas leidub selles ülimalt vähe mangaani (u 0,5% praeguse terasega võrreldes) ja väävlit (u 10% praeguses terases leiduvast).⁸⁷ Tõenäoliselt on nimetatud koostis ka põhjuseks, miks raudsammal on ilmastikule ja eelkõige roostele vastu pidanud.⁸⁸ Samas peab õigluse huvides lisama, et 1871. aastal kaevati sammal välja ja toestati kividega ning 1961. aastal kaevati taas välja, roostest kahjustatud maa-alune osa puhastati ja kaeti tinalahtedega.⁸⁹

Delhi raudsambal on arvukalt raidkirju. Kõige peamine neist avaldab kiitust kuningas Candrale, kes näib raidkirja järgi otsustades olevat teksti loomise hetkeks surnud. Viimane asjaolu võimaldab dateerida „Candra kiidulaulu“ umbkaudu aastatesse 413–415.⁹⁰ Seda loomulikult juhul, kui aktsepteerime enamiku tänapäevaste uurijate seisukohta, et tegu on Gupta dünastia kuulsal kuninga Candragupta II-ga.⁹¹

Lisaks Candra(gupta?) kirjutisele leidub raudsambal Tomara raadžputipealik Anaṅgapāla (võimul u 1049/1051–1079/1081) raidkiri (u 1052–1053)⁹², mitmeid hindi- (vastavalt aastatest 1515, 1532, 1710, 1732 ja 1826)⁹³ ja pärsiakeelseid lühikirjutisi (1556, 1651, 1652)^{94 95}. Nagu ka Ašoka sammaste puhul, on siingi põhjust meenutada, et raidkirju luues taaskasutasid Vana-India kuningad läbi sajandite ühtesid ja samasid kindlaskujunenud kivipindu.

⁸⁶ T. R. Anantharaman 1996, lk 25; R. Balasubramaniam 2005, lk 50; põhjalikumad analüüsi vt Braj Basi Lal. *On the Metallurgy of the Mehrauli Iron Pillar* (1988). — M. C. Joshi, S. K. Gupta, S. Goyal 1996, lk 26–57.

⁸⁷ T. R. Anantharaman 1996, lk 82; R. Balasubramaniam 2005, lk 71.

⁸⁸ T. R. Anantharaman 1996, lk 105–106.

⁸⁹ R. Balasubramaniam 2005, lk 31, 34.

⁹⁰ B. B. Lal. *On the Metallurgy of the Mehrauli Iron Pillar* (1988). — M. C. Joshi, S. K. Gupta, S. Goyal 1996, lk 23.

⁹¹ Vt S. R. Goyal. *Problem of Identification of King Chandra* (1996) ning järgnevat arutelu: *Comments and observations on the lead paper of S. R. Goyal*. — M. C. Joshi, S. K. Gupta, S. Goyal 1996, lk 71–196.

⁹² T. R. Anantharaman 1996, lk 12 ja 40; Vincent A. Smith. *On the Iron Pillar of Delhi* (1897) — M. C. Joshi, S. K. Gupta, S. Goyal 1996, lk 7–8.

⁹³ 1710. a ja 1732. a raidkirjad on lasknud raiuda Bundella raadžputtide pealik Chan-derist (vt T. R. Anantharaman 1996, lk 40) ning 1826. a raidkiri on Chohani vürst Chatra Sinha kirjutis (vt T. R. Anantharaman 1996, lk 13).

⁹⁴ Neist esimese autor on keegi Ali Ashgar Husain (vt T. R. Anantharaman 1996, lk 40).

⁹⁵ T. R. Anantharaman 1996, lk 13, 40.

Enamik uurijatest⁹⁶ näib olevat nüüdseks aktsepteerinud, et Delhi raudsamba algne asukoht oli Udayagiri koobastemplite kompleksi (Madhya Pradeshi osariik, Bhopalist 60 km kirdes) juures, kuid selleks on pakutud ka Mathurā linna (Uttar Pradeshi osariik).⁹⁷

R. Balasubramaniam⁹⁸ arvates räägivad Udayagiri kasuks Višnu jälgedele kultus koobastes,⁹⁹ muiste Mālwa alal tegutsenud rauasulatus-tehaste olemasolu ning samuti asjaolu, et Candragupta II kuninganna pitsatitel on erilise pühapaigana mainitud Udayagiri koopaid. Udayagiri koobastest leitud raidkirjad¹⁰⁰ kinnitavad, et koobastemplikompleksi rajas Candragupta II.

Täpsuse huvides mainitagu, et samast piirkonnast on leitud teisigi sambaid. Heaks näiteks on indo-kreeka vürst Antialkidase (võimul 130/115–120/95 eKr) saadiku Heliodoruse raidkirjaga sammas Vidišās (nüüd Besnagar, Madhya Pradesh, Bhopalist 56 km kirdes).¹⁰¹ Tõenäoliselt sai kreeklasest jumal Višnu kummardaja Śuṅga dünastia (2.–1. saj eKr) vürsti Bhagabhadra (võimul u 110–120 eKr) juures saadikukohuseid täites. Mainimist väärib ka Dhari (täna Madhya Pradeshi osariik, Indorest 100 km edelas) raidkirjata raudsammam Paramāra kuninga Bhoja I (võimul 1000/10–1053/55) valitsusajast, mis täna tükkidena Lāṭ Masgid'i ('sambamošee') eesöues vedeleb.¹⁰²

R. Balasubramaniam¹⁰³ tõestab veenvalt, et raudsamba algne funktsioon oli seotud astroloogiaga — Gupta ajastul (4.–6. saj) langes suvisel pööripäeval samba vari (oma algses asukohas) mäe sees olevasse lõhesse,

⁹⁶ Vt R. Balasubramaniam 2005, lk 2, 8, 9–10, 15–17.

⁹⁷ *Ibid.*, lk 15; T. R. Anantharaman 1996, lk 49–50.

⁹⁸ R. Balasubramaniam 2005, lk 14–17.

⁹⁹ Rraidkiri Candra piilaril nimetab posti algse asukohana Viṣṇupada (sanskriti k 'Viṣṇu jala') mäge (sanskriti k giri).

¹⁰⁰ Vt Michael Willis. Incriptions from Udayagiri: Locating Domains of Devotion, Patronage and Power in the Eleventh Century. — South Asian Studies, 2001, Vol. 17, lk 41–53.

¹⁰¹ Vt R. Balasubramaniam 2005, lk 16–17; Richard Salomon. Indian Epigraphy. New York: Oxford University Press, 1998, lk 141; raidkirjade originaalid: R. Salomon 1998, lk 265–266; D. C. Sircar 1965, lk 88–89; raidkirjade tõlked: R. Salomon 1998, lk 266–267; <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/upload/Garuda.pdf> (14.03.2014).

¹⁰² Vt T. R. Anantharaman 1996, lk 51, samuti Ramamurthy Balasubramaniam. A New Study of the Dhar Iron Pillar. — Indian Journal of History of Science, 2002, Vol. 37, lk 115–151.

¹⁰³ R. Balasubramaniam 2005, lk 19–23. Vt ka Ramamurthy Balasubramaniam, Meera I. Dass. On the Astronomical Significance of the Delhi Iron Pillar. — Current Science, 2004, nr 8, Vol. 86, lk 1134–1142.

millest viib tee hinduistlike koobastemplite juurde. Seega oli raudsamba esialgseks kavandatud asupaigaks Udayagiri koopa nr 7 esine.¹⁰⁴

Täna seisab raudsammast Quwwat al-Islām mošee siseõuel. Quwwat al-Islām mošee, mis on nüüd rohkem tuntud kui Qutbi kompleks, asub tänase Delhi keskusest 25 km edelas, muslimite ehitatud Delhi esimese linna alal. Algse asunduse rajasid tänasest Delhist edelasse Tomara raadžputid pealik Anaṅgapāla juhtimisel 11. sajandi teisel poolel.¹⁰⁵ Hiljem, 12. sajandi keskel, vallutasid ala ja laiendasid asundust Chauhāni dünastia raadžputid Vighraharāja IV juhtimisel.¹⁰⁶ Esimese islami pühakojat rajas siia sultan Qutb ad-Dīn 'Aibaq (võimul 1206–1210) u 1192/1193–1198/1199¹⁰⁷, kasutades selleks kahekümne seitsme lõhutud džainistliku ja hinduistliku pühamu kiviosi.¹⁰⁸ Sultan Iltutmīš laiendas mošeed, lisades algsele palvealale kolm korda suurema õue ja isikliku mausoleumi ning ehitas valmis oma eelkäija poolt alustatud minareti (Qutb Minār).¹⁰⁹ Sultan 'Alā ad-Dīn Khilgī (võimul 1296–1316) ehitas palvela neli korda suuremaks, alustas omanimelise minareti ('Alā-i Minar) ehitust, lisas uue peavärava, medrese ja oma mausoleumi.¹¹⁰

Raudsamba teisaldamine

Delhi raudsamba teisaldamisest pole küll säilinud nõnda detailset kirjeldust kui Ašoka kivist sammaste linna vedamisest, ent kõige tõenäolisemalt lasi metallist posti Quwwat al-Islām'i mošee kompleksi paigaldada sultan Šams ad-Dīn Iltutmīš (võimul 1211–1236). Samas lubab Anaṅgapāla raidkiri Delhi raudsambal näiteks Delhi ajaloo ja monumentide uurijal Y. D. Sharmal väita, et posti vedas Delhisse mitte Iltutmīš, vaid pigem too vähetuntud raadžputtide pealik.¹¹¹ Teisalt kinnitab juba eelpool tsiteeritud Šams ad-Dīn Sirāg 'Afif'i *Ta'riḫ-i Firūz Šāhī* kindlalt:

¹⁰⁴ R. Balasubramaniam 2005, lk 22.

¹⁰⁵ Y. D. Sharma 2001, lk 13–14, 50; Vincent A. Smith. On the Iron Pillar of Delhi (1897) — M. C. Joshi, S. K. Gupta, S. Goyal 1996, lk 7.

¹⁰⁶ Y. D. Sharma 2001, lk 13–14, 51.

¹⁰⁷ *Ibid.*, lk 14–15, 19, 52.

¹⁰⁸ R. Balasubramaniam 2005, lk 6.

¹⁰⁹ Y. D. Sharma 2001, lk 53.

¹¹⁰ *Ibid.*, lk 22, 52–53; R. Balasubramaniam 2005, lk 25–26.

¹¹¹ Y. D. Sharma 2001, lk 52, 56.

Nõnda püstitas sultan Šams ad-Dīn Iltutmiš Vanas Delhis mošeesse (Masgid-i Ġāmi) suure samba, mille ajalugu on kõigile liigagi hästi teada.

Kõik taandub allikate usaldusväärsusele, mida on nii kaugel aja tagant raske hinnata.

Raudsamba teisaldamist ümbritsevatele asjaoludele võib viidata ka lõik kuulsa ajaloolase Minhāj ad-Dīn Abū 'Umar 'Uṭmān Ġūzġānī (u 1193–1265) teoses *Elulood (Ṭabaqāt-i Nāširi*, u 1260).¹¹²

Pärast seda, kui ta [sultan Iltutmiš] 632. hidžra aastal¹¹³ pealinna naasis, juhtis sultan islami väed Mālwa¹¹⁴ suunas ning võttis ära Bhilsāni¹¹⁵ linnuse ja linna, ning hävitas ebajumala pühamu, mille ehitamisele oli kulunud kolmsada aastat ning mis oli umbkaudu üks sada küünart¹¹⁶ kõrge. Seal edenes ta Ujjain-Nagarī¹¹⁷ suunas ning hävitas Mahā-kāl Dīwī¹¹⁸ ebajumala pühamu. Ujjain-Nagarī valdja Bikramajiti kuju,¹¹⁹ kelle valitsusajast tänaseni oli mööda läinud üks tuhat kolmsada kuusteist aastat ning kelle valitsusajast alates arvestatakse Hindu ajaarvamist,¹²⁰ veeti ühes teiste seal kõrval seisvate kujudega, mis olid sulatatud messingist, ühes Mahā-kāli kiviga [kujuga] minema pealinna Dihlisse.¹²¹

¹¹² Teose originaal: The *Ṭabaqāt-i Nāširi* of Aboo 'Omar Minhāj al-Dīn 'Othmān ibn Sirāj al-Dīn al-Jawzjani. Toim. W. Nassau Lees, Khadin Hosain, 'Abd al-Haj. Calcutta: College Press, 1864. — <https://archive.org/details/Ṭabaqāt-iNāsiriOfJuzjani> (04.03.2014). Tõlge: Maulānā Minhāj ud-Dīn Abū-'Umar-i-'Usmān. A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia including Hindustan from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.) and the Irruption of the Infidel Mughals into Islam. Tlk H. G. Raverty. Vol I. London: Gilbert and Rivington 1881, lk 621–623.

¹¹³ Hidžra aasta 632 langeb üldjoontes kokku kristliku ajaarvamise aastaga 1234.

¹¹⁴ Mālwa on ajalooline piirkond Põhja-India keskosas, Vindhya mäestikus samanimelisel vulkaanilisel platool (täna Madhya Pradeshi osariik).

¹¹⁵ Bhilsa (nüüd Vidisha, Madhya Pradesh), ajalooline linn (nüüd küla) Bhopali linnast 56–57 km kirdes.

¹¹⁶ Küünar on inimese käe keskmine pikkus sõrmeotstest kuni küünarnukini, enamikes vanaaja kultuurides u 0,59–0,68 meetrit. Seega oli hävitatud tempel umbkaudu 59–68 meetrit kõrge.

¹¹⁷ Ujjain on hindude püha linn Madhya Pradeshi osariigis, Bhopalist umbes 190 km läänes.

¹¹⁸ Ilmselt on tegu sanskritikeelse epiteediga *Mahākāla deva*, mis võib olla peaagu iga hindu jumaluse lisanimi, ent kõige sagedamini kuulub jumal Šivale.

¹¹⁹ Candragupta II Vikramāditya, Gupta dünastia kuningas, võimul 375/380–413/415.

¹²⁰ Autori märgitud aeg langeb umbkaudu aastasse 82 eKr, Vikrama ajaarvamine (sanskriti k *vikrama samvat*) saab siiski alguse alles 56 eKr.

¹²¹ Oletatavasti kuulus Mālwa sõjasaagi hulka ka Candra raudsamm, kuigi tekst selgesõnaliselt sambale ei viita.

Huvitavat informatsiooni Delhi raudsamba kohta leidub ka kuulsa Maroko päritolu maailmaränduri 'Abū 'Abdallāh Muḥammad ibn 'Abdallāh ibn Baṭṭūṭa (1304–1368/1369) reisikirja *Reisid (ar-Rihla, u 1354–1355)* II raamatu kuuendast peatükis.¹²²

Peamine mošee võtab enda alla suure ala; sellesinase ehitise müürid, katus ja põrandapind on kõik ehitatud valgetest kividest, imetlusväärselt ruudukujulised ja tinapoltidega kinnitatud. Seal pole kasutatud puitu. Mošeel on kolmteist kivist kuplit, ka kantsel on kivist ning pühamul on neli õue. Mošee keskel seisab aukartustäratav sammas ning mitte keegi ei tea, mis metallist on see valmistatud. Üks nende õpetatud meestest pajatas mulle, et tolle samba nimi on *Haft Juš*, mis tähendab „seitse metalli“, ning et see on valmistatud neist seitsmest. Osa tollest sambast on sõrme laiuselt lihvitud ning läigib heledalt. Raud ei jäta sambale mitte mingit jälge. Seesinane sammas on kolmkümmend küünart kõrge, me keerasime selle ümber turbani, ning saime selle ümbermõõduks kaheksa küünart.¹²³

Idavärvavas lõimitavad maapinnal kaks üüratult suurt messingist kuju,¹²⁴ mida kivid kinni hoiavad, ning igaüks, kes mošeesse tuleb või sealt läheb, sõtkub nende peal. Endistel aegadel oli selles paigas väärjumalate pühamu, mis linna vallutamise järel mošeeks muudeti. Põhjapoolses õues asub minarett, mil pole islamimaailmas võrdväärset.¹²⁵ Too torn on erinevalt ülejäänud hoonest ehitatud punasest kivist, kujudega kaunistatud ja väga kõrge. Torni tipus asuv helkiv kuppel on valgest marmorist ning selle „õunad“ [minaretti ümbritsevad väikesed pallid] on puhtast kullast. Minareti trepikäik on nõnda lai, et elevantid võiksid seda mööda üles minna. Üks isik, keda ma usaldan, pajatas mulle, et kui seda ehitati, siis nägi ta elevanti ühes kividega seda mööda

¹²² Tõlge: Ibn Battuta. *Travels in Asia and Africa 1325–1354*. Tlk Hamilton Alexander Rosskeen Gibb. New Delhi: Low Price Publications, [1929] 2004, lk 195–196.

¹²³ Siinkohal ibn Baṭṭūṭa liialdab. Tema mõtude kohaselt oleks Delhi raudsamm 17,7–20,4 meetrit kõrge, tegelikkuses on sambast maast väljas vaid 6,7 meetrit (Y. D. Sharma 2001, lk 56; Ibn Battuta [1929] 2004, lk 362).

¹²⁴ Võimalik, et tegu on Iltutmiši poolt Mālwast sõjasaagiks toodud kujudega või Qutb ad-Dīn 'Aibaqī poolt mošee ehitamiseks kasutatud hinduistlikest ja džainistlikest tempelitest saadud iidolitega. Ibn Baṭṭūṭa kirjeldus viitab ilmselgelt, et tegu oli väärjumalate kujudega, mis trambiti jalge alla. Nimetatud kujud pole tänaseni säilinud.

¹²⁵ Aastatel 1198–1215 ehitatud Qutb Minār on 72,54 m kõrge ja sel on viis korrust (Y. D. Sharma 2001, lk 54).

üles ronivat.¹²⁶ Sultan Qutb ad-Dīn¹²⁷ soovis ehitada lääneõuele veelgi suurema minareti, ent surm murdis ta maha siis, kui vaid üks kolmandik sellest oli valmis saanud. Too minarett on suuruse poolest üks maailmaime, ning tema trepikäik nõnda lai, et kolm elevanti võiksid kõrvu seda mööda üles minna. Kolmandik sellest on sama kõrge kui minarett põhjaõuel, millest me juba pajatasime, kuigi kui seda juppi alt vaadata, ei tundu ta oma paksuse tõttu nõnda kõrge.

Hoolimata sellest, et raudsamba teisaldamise kohta info peaaegu puudub, sisaldavad kirjeldused samu tähelepanuväärseid tõiku, mis Ašoka kivisammastegi puhul. Raudsamba teisaldamine on ilmselgelt seotud muslimite sõjakäiguga ning seda võib käsitada sõjasaagina. Ibn Baṭṭūṭa kirjeldus sisaldab ka mõõtmetega liialdamist ning viidet materjali erilisusele. Samuti on teada fakt, et sammas kuulus muiste hindudele, olles seega seotud muslimite jaoks uskmatute ja väärjumalakummardamisega. Sellest hoolimata leiti õige olevat paigutada sammas mošee õuele.

Uurimisküsimused ja -vastused

Mis-, kas- ja kuidas-küsimused on Delhi sammaste puhul juba möödunud aastasade jooksul ära küsitud ning neile on 19. ja 20. sajand vastuse andnud, seega on 21. sajandi ülesanne küsida „miks“. Kuigi ilmselt pole meie võimuses anda küsimusele sajaprotsendiliselt kindlat vastust ja oletustele vettpidavat tõestust, võimaldab kahel läinud sajandil tehtud eeltöö siiski pakkuda välja kõige tõenäolisemad vastusevariandid.

Kuna Delhi sammaste puhul on olulised mitte üksnes neil leiduvad raidkirjad, vaid ka nende valmistamise tehnoloogia, säilimine ajas ja

¹²⁶ Ibn Baṭṭūṭa viibis Indias 1335–1345. Juhul, kui ta kuulis Qutb Mināri ehitust puudutavatest asjaoludest minareti ehituse pealtnägijalt, siis pidi too olema vähemalt 130–140-aastane. Kuigi Qutb Mināri diameeter on ehitise jalamil 14,3 m, siis tipus kitseneb torn vaid 2,75 meetrini (Y. D. Sharma 2001, lk 54), mis muudab elevandi seljas kivide tippu vedamise võimatuks.

¹²⁷ Siinkohal ajab ibn Baṭṭūṭa Qutb ad-Dīn ʿAibaqī (võimul 1206–1210) segi ʿAlā ad-Dīn Khiljī'ga (võimul 1296–1316). Plaanitud hiidminaretist on täna alles 24,5 meetrit. Kava kohaselt pidi uus minarett olema vanast kaks korda kõrgem (u 145–150 m). Vt Y. D. Sharma 2001, lk 58–59; Ibn Battuta [1929] 2004, lk 362.

ruumis ning kultuurivahendiks muutumine, usun, et parima võimaluse analüüsiks pakub medioloogia.

Medioloogia (prantsuse keeles *médiologie*) on Régis Debray poolt esmakordselt 1979. aastal välja käidud teooria, mis uurib kultuuri edasi kandumise vahendeid, nende tehnoloogilisi aspekte ja suhestumist tsivilisatsiooni. Tervikliku meetodina seletas R. Debray medioloogia esmakordselt lahti prantsuskeelses teoses *Ülekanne (Transmettre)*.¹²⁸ Siinkohal on medioloogia avamiseks tarvitatud R. Debray põhiteose ingliskeelset tõlget *Kultuuri edasi kandumine (Transmitting culture)*.

Medioloogia nägemuses antakse ideid tsivilisatsioonis edasi mitte pelgalt ideedena, vaid vahendite abil. Seega edastab mateeria (mistahes asjad ja esemed, ent ka näiteks arhitektuur) sõnumit sama hästi kui tekst.¹²⁹ Samas tõdeb R. Debray, et vahendamine ei taandu meediaks,¹³⁰ s.t idee pole seda vahendava meediumiga samane. Samuti ei saa vahendamist käsitada pelgalt bioloogilise või sotsioloogilise reproduktsioonina.¹³¹

Kuna vahendamine vajab institutsionaalset toetust, siis on inimkonnale omane organisatsiooni materialiseerumine ja mateeria organiseerimine.¹³² Seega ei saa kultuuri vahendamine toimuda ilma tehnoloogiata, nagu pole olemas ka puhtalt tehnoloogilist vahendamist ilma kultuuri-¹³³ ta.¹³³ Seega seisab medioloogia organiseeritud mateeria ja materialiseerunud organisatsiooni kokkupuutepunktis,¹³⁴ uurides nii tsivilisatsiooni poliitilisi kui tehnoloogilisi külgi.¹³⁵

R. Debray jaoks on tehnoloogia ja kultuuri suhe ülioluline. Ta jõuab tõdemuseni, et tehnoloogia muudab kultuuri ja kultuur tehnoloogiat.¹³⁶ Näiteks tuuakse trükitehnika areng, mis mõjutab protestantismi teket, viimane omakorda sünnitas kapitalismi põhimõtted ja kapitalism mone-
taarse majanduse. Sel kombel mõjutab tehnoloogia kultuuri sisu, otseselt sisse sekkumata.¹³⁷ Tehnoloogia on monokultuurne, s.t kogu maa-

¹²⁸ Régis Debray. *Transmettre*. Paris: Odile Jacob, 1997.

¹²⁹ R. Debray 2000, lk 2.

¹³⁰ *Ibid.*, lk 8.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Ibid.*, lk 10–11.

¹³³ *Ibid.*, lk 12.

¹³⁴ *Ibid.*, lk 21.

¹³⁵ *Ibid.*, lk 24–25.

¹³⁶ *Ibid.*, lk 51.

¹³⁷ *Ibid.*, lk 48.

ilmas ühetaoline, samas kui tsivilisatsioon on multikultuurne, s.t igas kultuuriruumis isenäoline.¹³⁸

Medioloogia põhiküsimuseks kujuneb meetodi looja arvates see, mis tingimustel on kultuuri vahendamine (inimpärandi edasiandmine) võimalik.¹³⁹ Teisal¹⁴⁰ soovitab ta eristada kultuuri vahendamises nelja aspekti: semiootika (märgid, tekstid, pildid, helid), levikuviiis (lineaarne, radiaalne, võrgutaoline), materia (kivi, puit, papüürus, paber, lained) ning transport (inimesed, sõnumid, teed, liikumisvahendid, infrastruktuur). Neist lähtutakse ka käesoleva artikli teema analüüsimisel.

Samas mõistab R. Debray ka ise, et tema meetod pole mitte midagi uut, pigem ümbersõnastatud ja -mõtestatud vana.¹⁴¹ Ent mis kõige olulisem, meetodi looja ei väida, et tema vahend on lõplik ja täiuslik tõde, vaid pigem protsess, kombineeritud vahend ja ühendtööriist, mis võib ja vajab täiustamist.¹⁴²

R. Debray enda sõnul¹⁴³ piirneb medioloogia ühest küljest sotsioloogia ja teisest bioloogiaga, sest need teadused käsitlevad inimkäitumist kõige paremini. Seega tekkis kultuur R. Debray arvates siis, kui primitiivne inimene asus teda ümbritsevat materiat oma nägemuse järgi ümber kujundama¹⁴⁴ ja niiviisi arenesid inimene ning kultuur ja tehnoloogia käsikäes.

Lisaks erinevate teadusharude meetodite segunemisele medioloogias kõneleb R. Debray uurimisvahenditena kolmest: vaatenurga muutmisest, vaatluse materialiseerimisest ja uurimise dünaamilisemaks muutmisest.¹⁴⁵ Lahtiseletatuna paneb ta ette asetada tavaliselt ebaoluliseks peetu, näiteks kultuurilise sõnumi edastamise vahend, kultuuri enese asemel uurimise keskmesse.¹⁴⁶ Samuti soovitab R. Debray uurida kultuuri vahendamist võimaldavat materiat.¹⁴⁷ Samas ei tohiks jääda meediumi

¹³⁸ *Ibid.*, lk 56–64.

¹³⁹ *Ibid.*, lk 69.

¹⁴⁰ *Ibid.*, lk 12.

¹⁴¹ *Ibid.*, lk 31.

¹⁴² *Ibid.*, lk 191, 117.

¹⁴³ *Ibid.*, lk 79.

¹⁴⁴ *Ibid.*, lk 80–81.

¹⁴⁵ *Ibid.*, lk 102–117.

¹⁴⁶ *Ibid.*, lk 103.

¹⁴⁷ *Ibid.*, lk 108–109.

uurimise juures pidama, sest oluline on vahendamine, edasiandmine ja selle tegevuse levikuraadius.¹⁴⁸

Siinkohal kerkib Delhi sammaste puhul hulk küsimusi, mis sisuliselt keerlevad kõik tähenduse ümber: milline tähendus oli sammastel; mis eesmärgil nad loodi; mis tähenduse omandasid need Delhi sultanaadi aegadel ja millises mõtteseoses (kontekstis) sambaid nähti? Kui suudame leida vastuse, siis saab ka selgeks, miks sambad teisaldati. Abiks on R. Debray nimetatud nelja aspekti analüüs. Mõningast vaimset tuge võib leida ka Finbarr Barry Floodi kirjutisest „Sambad, palimpsestid ja vürstlikud praktikad: tõlkides minevikku Delhi Sultanaadis“ („Pillars, Palimpsests, and Princely Practises: Translating the past in Sultanate Delhi“).¹⁴⁹

Sammastega seotud semiootilised aspektid on siinkohal ehk koguni kõige tähtsamad. Mida Delhi sambad sümboliseerivad ja milline on see läbi nende tähendus?

Sambad on loodud Vana-India ajalises ja ruumilises kontekstis, mille puhul kehtivad traditsioonilise tsivilisatsiooni reeglid, seega kas me saame M. Eliade eeskujul¹⁵⁰ kõnelda raidkirjaga postidest kui ilmasammastest ja nende püstitamisest kui sakraalse ruumi taasloomisest¹⁵¹ olgu siis Maurya või Gupta ajastul, ning miks mitte ka Delhi sultanaadi ajal? Debray näeb sündmusi avaramalt, väites,¹⁵² et kõik on inimsivilisatsioonis organiseeritud keskmest lähtuvalt — niiviisi, et kultuur hõlmaks, piiritleks ja kiirgaks. Debray teooria on laiahaardelisem, sest arvestab lisaks vaimsele ka aja ja ruumi materiaalsel dimensioonil.

Või on need sambad freudistlikud fallilised sümbolid, jumalkuningate meheau alateadvuslikud pikendused ning sellest lähtuvalt ka maskuliinse võimu sümbolid? Hoolimata sellest, et sammastel leiduvad põhitekstid — põhjus, miks sambad üldse loodi — polnud musulimitele 14. sajandil arusaadavad, oli sammastel ka nende jaoks jääv väärtus. Pole täpselt selge, millal India ajaloo vältel oskus tekste lugeda minetati, ent

¹⁴⁸ *Ibid.*, lk 111–112.

¹⁴⁹ http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/ooartlinks/txt_flood_pillars.html [09.12.2013].

¹⁵⁰ Vt Mircea Eliade. *The Sacred and Profane: The Nature of Religion*. Trk Willard R. Rask. New York: Harvest Book [1957] 1987, lk 32–47.

¹⁵¹ Vrd. M. Eliade [1957] 1987, lk 42–47 ja R. Debray 2000, lk 56.

¹⁵² R. Debray 2000, lk 15–16.

kindlasti puudus vastav võimekus nende Delhi sultanite ajal, kes postid linna vedasid. Tsiteeritud tekstilõik 'Affi teosest on meile selles osas heaks kinnituseks.

Ja siin tulebki mängu meie uuritava juhtumi olulisim medioloogiline aspekt. Kultuurilise sõnumi (raidkirja) edastamise vahend (samm) oli muutunud olulisemaks kui sõnum ise. Vahendamine leidis aset, ent see polnud teadlik. Raidkirjade sõnum kandus edasi juhuse tõttu. Vahend samba näol oli muutunud seal leiduva teksti sisust olulisemaks.

Võrreldavaid olukordi leidub mujaltki laiast ilmast. Egiptuse obeliske veeti massiliselt Euroopa linnadesse ja paigutati linnaväljakuile — kõige enam katoliiklaste pühasse Rooma linna, kus elab monoteistliku kristluse üks olulisim usujuht, kelle ameti ajaloos ei puudu ka ilmaliku võimu taotlused. Kuid sõnumid neil sammastel ülistavad Vana-Egiptuse polüteistliku religiooni jumalusi ning muistseid vaaraosid, kes pidasid endid jumalateks.

Loomulikult on võimalik, et sultanid suhtusid sammastesse justnagu kollektsionäärid, kogusid vallutatud aladelt leitud imelised objektid kokku ja vedasid need oma võimukeskustele lähemale. Sel juhul oleksid sambad pelgalt sõjasaak, uskmatute üle saavutatud võidu sümbolid, muslimivõimu tähised. See on ka üks tõdemus, milleni F. B. Flood oma artiklis jõuab. Sammaste käsitlemine trofeedena poleks liiga ebatavaline, sest muslimite poolt alistatud maades taaskasutati vallutatud rahvaste kultuuriobjekte pidevalt. Olgu siis tegu Kreeka-Rooma templisammastega Põhja-Aafrikas, antiikkujudega Lähis-Idas või hindutempli osadega Indias. Terveid pühakodasid konverteeriti mošeedeks või muslimivalitsejate elupaikadeks.

Samas oleks ilmselt liigne näha sammastes ajastuülest sidet Delhi muslimivalitsejate ning Vana-India budistidest ja hindudest kuningate vahel, nagu soovib F. B. Flood. Raske uskuda, et sammaste teisaldamisega „tõlkisid“ sultanid minevikku või võtsid koos monumentidega üle nendega seotud tegevused ja riitused. Pigem leidis aset sammaste übermõtestamine ning sidumine oma (uute) tavadega. Süstemaatiliselt mõtleva tänapäeva inimese soov näha kõiges mõtestatud skeemi ei tohiks välistada juhuse rolli ning loomuliku korra isetekkimist kaoses.

Teine küsimusteriing põimub sammaste ja neis väljendatava sümbolika leviku ümber: millest lähtuvalt olid sambad orienteeritud, kui oluline oli nende asukoht, kas nad sobitusid mingisse füüsilisse konteksti?

Samasugused küsimused kerkivad esile nii algsete kui ka praeguste asupaikade puhul.

Ašoka sammaste puhul on enam-vähem kindlalt tuvastatud, et need olid asetatud kaubateede äärde ja/või pühapaikade lähedusse, seega järgisid need olemasolevat taristut. Pole ka võimatu, et Ašoka sambad toimisid omamoodi teetähistena, sest nende lähistel asusid heategevusasutused ja öömajad teelistele. Samas oli Candra raudsammast astrooloogiline orientiir, teatud tähtpäeva ja päikese asendi märgis ning ühtlasi pühapaiga tähis. Kohaloomeline moment on mõlema puhul ilmselge. Raudsammast kiirgas võimu kaitset ühes kindlas paigas, aga Ašoka sambad moodustasid kogu Maurya dünastia impeeriumit hõlmava võrgustiku.

Delhisse teisaldamisel sammaste füüsiline tähendus muutus. Tolleks hetkeks oli ilmselgelt muutunud ka nende algse asupaiga tähendus, vähemalt Ašoka sammaste puhul kindlasti. Samas löid Iltutmiš ja Firūz Šāh sambaid Delhisse tuues uued tähenduslikud paigad. Raudsammast pandi seisma mošee siseõue, osutades muslimitele ehk koguni Meka suunda, kuhu poole palvetada. Ning justnagu iga mošee palveniš maailmas on islami tavade kohaselt otseses ühenduses Kaaba tempeliga ja kaudselt seeläbi Jumalaga, sai Mekasse kokku jooksvate sihtide üheks lähtepunktiks Candragupta sammast. Näib, et ka Firūz Šāh seostas vähemalt ühe samba pühamuga. Kuigi Delhi-Toprā sammast ei seisa otseselt palvela sees, oli ta palvetajaile selgesti nähtav. Tõsi, Meka suunda sammast ei tähistata. Küll aga on see oluline kohaloomeliselt, asudes sultani uue paleekompleksi ühe kõige imposantsema ehitise ülemisel astmel. Kõige enam meenutab Firoz Shah Kotlas asuv sammast lipuvarrast. Seega polnud tegu mitte pelgalt nipsasjaga, vaid keskse sümboliga. Keerukam on analüüsida Delhi-Meeruti samba koha ja leviku tähendust, sest algne jahimaastik on tundmatuseni muutunud, linn on hõlmanud ümbruskonna enda alla. Pealegi lendasid sammast ümbritsevad ehitised 18. sajandil ühes kivipostiga püssirohulao plahvatuses õhku. Võimalik, et tegu oli jahimeeste kohtumispaiga või jahimetsa keskpunktiga. Ilmselgelt tähistati sambaga ära sultanile kuulunud valdused.

Kolmas teemadering koondub mateeria (sammaste materjali) ümber. Kas ja kuidas aitasid sõnumi edastamiseks kasutatud materjalid sõnumi säilimisele ja edasiandmisele kaasa?

ʿAfīfi ja ibn Baṭṭūṭa kirjeldused annavad tõestust, et sammaste materjal ja valmistamisviis tekitasid 13.–14. sajandil Delhis suurt imestust, sest ega muidu poleks neid käsitatud hiiglaste (Paṇḍavate ja eriti Bhīma) karjasekeppidena või võrreldud paradiisipuudega. Imetus tekkis tehnoloogilisest mahajäämusest: sammaste valmistamisviis oli väga eriline ja järeletegemine võimatu. Tehnoloogilises mõttes võib seega pidada Delhi sultanaadi aega Vana-India varasematest ajalooperioodidest (vastavalt Maurya ja Gupta ajastu) mahajäänumaks. Delhi sultanitele tundus 3. sajandil eKr elanud kiviraidurite ja 5. sajandil tegutsenud metallurgide tegevus tehnoloogiliselt nii käsitamatu, et sambaid peeti üleloomulikuks loominguks. Mõneti meenutab seesama suhtumine neid „teadlasi“, kes tõsimeeles arutavad võimaluse üle, et Egiptuse või Peruu püramiidid rajati tulnukate poolt. Selles aspektis annab Delhi sammaste juhtum medioloogiale tagantkätehoobi: mitte üksnes tehnoloogiline areng (progress) ei mõjuta kultuuri, vaid seda võib teha ka tehnoloogiline mahajäämus.

Minevikus raidkirjade edastamiseks valitud materjalid (kivi ja metall) viitavad selgelt, et need olid määratud püsima igavesti. Ilmselt imponeeris see teisena (lisaks tehnoloogilisele enimale) ka muslimivalitsejaille. Kahtlemata oli määrav ka sammaste suurus. Tegu polnud nipsasjakestega, vaid imposantsete maamärkidega.

R. Debray mõttelendu¹⁵³ järgides tuleks veel küsida: kas ja kuidas mõjutas sammaste kasutuselevõtt ja nende materjal sõnumit, kuidas mõjutas India kultuuri ja tsivilisatsiooni? Vastus on ilmne: sammaste materjalivalik võimaldas raidkirjade (sõnumi) säilimise tänaseni. Samuti tagas see jõudmise kunagistest keskustest, nüüdsest perifeeriast, tänapäevastesse. Materjali ja vormi erilise tõttu teisaldatud sambad muutsid uurijaile paremini kättesaadavateks Delhis kui Haryāna või Madhya Pradeshi džunglites. Ühtlasi vältis niisugune toimimine olukordi, et neid oleks teadmatusest millekski muuks tarvitatud, nagu näiteks läks Aśoka Sāñcī sambaga, mis purustati, üritades sellest oliivipressi valmistada.

Eelnenud arutelu valguses kujuneb neljandast ja viimasest medioloogilisest aspektist (kultuurisõnumi transport ehk vahendamine) olulisim teemadering. Delhi sammaste puhul oleme juba piisavalt kirjeldanud, kuidas neid teisaldati. Sellega seoses tõuseb esile India tsivilisatsioonile

¹⁵³ *Ibid.*, lk 80–88.

ja kultuurile olulise sõnumi edastamine. Raidkirju ja sambaid säilitasid tänaseni inimesed, nende universaalne usk mineviku mälestiste igavesse väärtusesse mistahes ajal ja mistahes paigas. Ning minevikupärandi säilitamisel ei hoitud kokku ei vaimu- ega tööjõudu. Selle teenistusse rakendati kõik oskused, kogu olemasolev taristu.

Siinkohal tuleb tunnustada R. Debrayd, kes väitis ju selgelt, et medioloogia seisukohast vaadatuna päästab objekt sõnumi.¹⁵⁴ Selles seisnebki nõnda tihti unarusse jäetud tehnoloogia osatähtsus kultuuri suhtes – tehnoloogia ja mateeria on need, mis päästavad sõnumi ja kannavad seda edasi.¹⁵⁵ Niisuguses seoses polegi oluline, et Delhi sammaste puhul on sõnumi säilimine olnud pigem juhuslik – just nagu mõni käsikiri, mis on säilinud läbi aegade vaid kaunite piltide tõttu, esteetilisest välimusest tingituna. Seega teevad Delhi sammastest ajastuülese fenomeni sambad ise ja nende materjal, mitte kivisse ja rauda raiutud raidkirjad. Ning raidkirjad, mille tõttu neid kunagi sajandeid tagasi eurooplaste poolt uurima asuti, kõnetavad auditooriumi vähem ja harvem.

¹⁵⁴ *Ibid.*, lk 71.

¹⁵⁵ *Ibid.*, lk 82.